

Budapesti Levéltári Mozaikok

2022/17. szám

DOI: 10.56045/BLM.2022.17

ISSN 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2022/11/30/leveltari-mozaikok-74/>

GERHARD PÉTER

Az egyesülő Budapest közigazgatási és választókerületeinek kialakulása

Az egyesített főváros létrehozása nemcsak három város, hanem az ezek bel- és külvárosaiból álló városrészek közös igazgatás alá helyezését is jelentette. Kérdéses, vajon rendelkeztek-e sajátos öntudattal az egyes városrészek lakói, és ha igen, tudták-e ezt érvényesíteni a kerülethatárok kialakítása során. A 150. évforduló apropóján megjelenő cikksorozat következő része a városrészek kialakulását, továbbá a városegyesítés során a közigazgatási és választókerületek megállapításának dilemmáit és az esetleges érdekütközéseket mutatja be.

Kulcsszavak: 1873, városegyesítés, 34-es küldöttség, főváros, külvárosok, városrészek, kerületek, választókerületek, külterek, kerületi elöljáróságok, Buda, Pest, Óbuda, Vár, Víziváros, Országút, Tabán, Krisztinaváros, Belváros, Lipótváros, Terézváros, Erzsébetváros, Józsefváros, Ferencváros, Kőbánya

A külvárosok az elődvárosokban

A török kiűzése után Pesten eleinte nem alakultak ki külön városrészek, a település a középkori városfalon belüli területtel, a későbbi Belvárossal volt azonos. A Vár területére kiterjedő városmaggal rendelkező Budának azonban voltak középkori eredetű – erre az időszakra részben vagy egészében elnéptelenedett, viszont gyorsan újra benépesülő – külvárosai: a Tabán, a Víziváros, az Országút és Újlak. A Víziváros területén a középkorban több külváros osztozott, a Tabán helyén a hol Kispest, hol Alhévíz, hol Kelenföld néven ismert település, Újlak helyén Szentjakabfalva, az Országút egy része helyén Felhévíz település állt. A harmadik elődtelepülés, Óbuda mezőváros nem rendelkezett külvárosokkal, viszont maga Óbuda bizonyos szempontokból a városegyesítés időszakára már Buda külvárosának volt tekinthető.

Pesten a városfalon belüli terület telítődése, a lakosság gyarapodása révén a 18. században eleinte spontán módon kezdtek megtelepülni a városfalon túl; a kertek és szántók között egyre több lakóépület is felbukkant. Egy sikertelen 1699-es kísérlet¹ után 1733-ban került sor az első szervezett külváros-alapításra. Ezt *Lerchenfeldnek* (Pacsirtamezőnek) hívták, a mai Horváth Mihály tér környékén terült el, élén pedig az ún. külvárosi bíróságot állt.²

1. kép. A Horváth Mihály tér a századfordulón Klöss György fotóján.
([BFL XV.19.d.1.07.090](#))

¹ Nagy 1956. 97. p.

² Nagy 1956. 100. p; Turányi 1963. 339. p.

A 18. század második felére azután már sorra alakultak meg és kaptak nevet a pesti külvárosok. A hatvani országút (azaz a mai Rákóczi út) által elválasztott felső, illetve alsó külvárost 1777-ben nevezték el az akkori magyar királynőről, illetve a [fiáról](#) (aki ekkor már német-római császár volt) Teréz-, illetve Józsefvárosnak. Szintén az uralkodóról kapta a nevét [II. Lipót](#) 1790-es megkoronázásakor a Lipótváros (amely alig egy évvel korábban kezdett el kialakulni az Újépület építésének 1786-os megkezdése, a hajóhíd 1787-es északabbra helyezése, a mai Erzsébet téren álló Újvásártér 1789-es kijelölése és a Váci kapu szintén 1789-es lebontása nyomán³), illetve 1792-ben [I. Ferenc](#) trónra lépésének alkalmából a legdélibb külváros, a Ferencváros.

2. kép. Az Újépület a századfordulón Klösz György fotóján.
([BFL XV.19.d.1.08.049](#))

Budán ebben az időszakban csupán egyetlen új külváros jött létre, az is minden spontán előzmény nélkül. A „székesfehérvári völgy” ugyanis a katonai hatóságok részéről a Budai Vár védelmére hivatkozva építési tilalom alatt állt, amíg a terjeszkedni kívánó budai polgárság 1769-ben el nem érte e tilalom feloldását. A völgyben ekkor megalapított új külváros, a Krisztinaváros névadója [Mária Terézia](#) lánya, [Mária Krisztina](#) lett, [Albert Kázmér](#) szász-tescheni hercegnek, Magyarország helytartójának felesége. Az egykori Logodnak a Várhegy oldalában, illetve a budai hegyek távolabbi völgyeiben fekvő középkori falvaknak addigra szinte már az emléke is elenyészett.

³ [Rózsa 1988. 103. p.](#)

3. kép. A krisztinavárosi völgy a századfordulón Klösz György fotóján.
([BFL XV.19.d.1.08.056](#))

Ezután a városegyesítésig már nem jöttek létre új külvárosok, a meglévők viszont folyamatosan növekedtek és városiasabbá váltak, a kertek, szántók, szőlők és a terméketlen, homokos területek helyén egyre több ház emelkedett, amelyek pedig a belsőbb területeken egyre magasabbak is lettek. Emellett megemlítenéd, hogy a 19. század közepére a külterületeken vagy kültelekeken, azaz a városok közigazgatási területéhez tartozó, de a (néha változó) vámvonalon kívül található területeken is megjelent az állandó lakónépeség.

Városrészekből kerületek

A városegyesítés idejére az lett a kérdés, hogy az újonnan létrejövő nagyvárosnak lesznek-e közigazgatási kerületei, illetve hogy ezek a történelmi városrészek határait alapul véve fognak-e felállni. Már [Gerlóczy Károly](#) és [Királyi Pál](#) 1869-es, a pesti közigazgatás megújítását célzó elképzelései is tartalmazzák olyan, a felállítandó kerületek bizonyos fajta önkormányzatiságát tartalmazó javaslatokat, amelyek figyelembe veszik az egyes városrészek társadalmának eltérő sajátosságait.⁴ Különösen a távolabbi városrészek lakói aggódhattak, hogy ügyes-bajos dolgaikat nem tudják majd helyben elintézni, és helyi érdekeik elsikkadnak a kialakuló nagyváros nagyobb léptékű problémái között. Óbuda közgyűlése 1871-ben egyenesen az országgyűlés elé tárta az alábbi aggodalmait:

⁴ [Vörös 1978. 261–262. p.](#); 1869. október 16. Királyi Pál képviselő indítványa a városi ügykezelés reformja tárgyában. Gárdonyi 1913. 23. p.; 1869. október 31. Gerlóczy Károly tanácsnok törvénytervezete Pestváros hatósági szervezetének újjáalakítása tárgyában. Gárdonyi 1913. 33. p.

„Az egyesített főváros igazgatása semmi esetre se legyen annyira központosított, hogy a távolabbi városrészeknek, s így e városoknak polgárai adó-, árva- és egyéb ügyekben kényszerülve legyenek a távol központba fáradozni; de sőt ilyen ügyek és hivatalok tekintetében a távolabbi részek igénye és érdekére kellő tekintet legyen, s a hivatalhelyek úgy és ott állíttassanak fel, hogy és ahol a polgárok jelentékenyebb idővesztés és költség nélkül ügyeiket végezhesék.”⁵

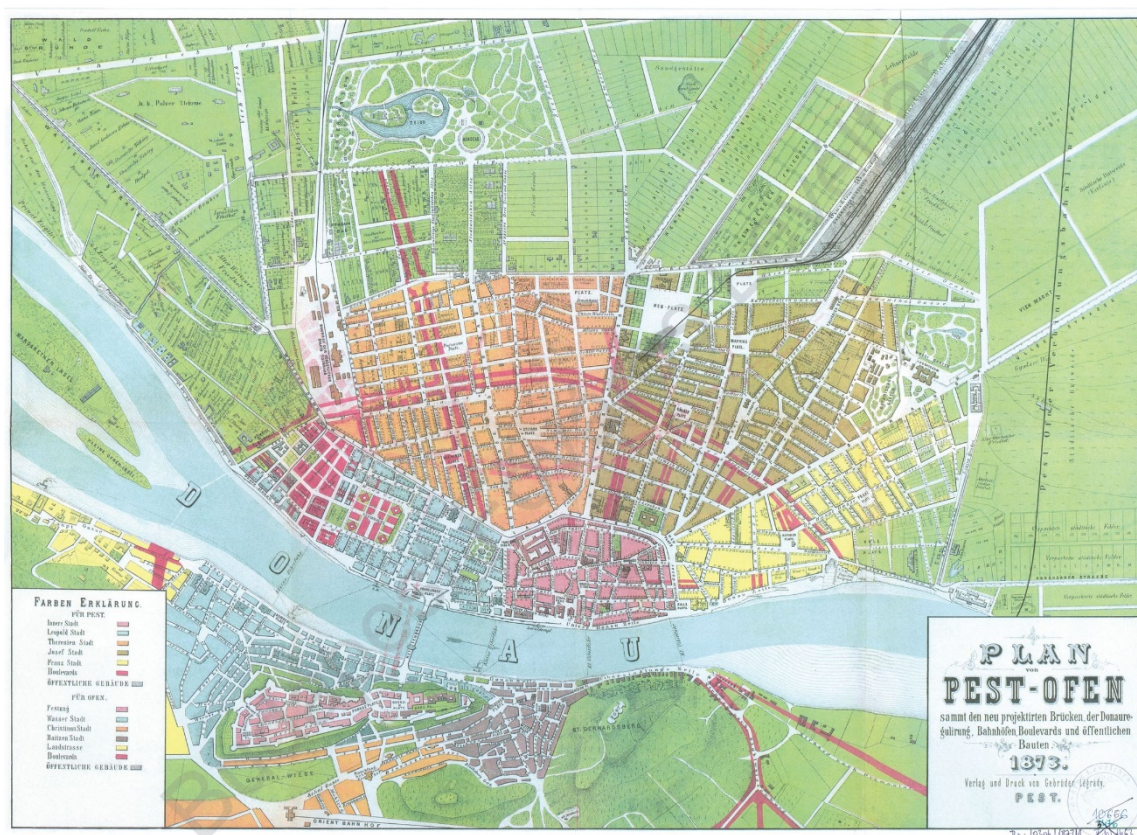
4. kép. Buda és Pest városrészei 1850-ben.
([BFL XV.16.d.241/21](#))

Szerencsájukra, úgy tűnik, nem merült fel komolyabban a szándék, hogy kerületi eljáróságok felállítása nélkül jöjjön létre az egyesített főváros. Talán azt a kivételt lehet megemlíteni, hogy a fővárosi törvény képviselőházi vitája során [Horn Ede](#), ekkor még pozsonyi, később, 1875-ben már terézvárosi képviselő hiába próbálta legalább azt elérni, hogy a fővárosi törvényhatósági bizottság tagjait ugyan kerületi listákról válasszák, de az egész városban legtöbb szavazatot elérők kerüljenek be a közgyűlésbe.⁶

⁵ 1871. december 28. Óbuda közgyűlésének felirata az országgyűléshez a fővárosi törvényjavaslat tárgyában. Gárdonyi 1913. 204. p.

⁶ [Képviselőházi napló, 1872–1875. 2. kötet, 148–150. p. 1872. november 29.](#)

5. kép. Buda és Pest városrészei 1873-ban.
([BFL XV.16.e.251/cop49](#))

A közigazgatási kerületek felállítása összefüggött a választókerületek kialakításával. Ez utóbbinak már voltak előzményei: az áprilisi törvények egyike, az első népképviselői országgyűlést felállító – és, bár ideiglenesnek szánt, de még a városegyesítéskor is érvényben lévő – 1848. évi V. törvény állapította meg, hogy Buda kettő, Pest öt képviselőt küldhet az országgyűlésbe, a választókerületek pontos kiterjedésének megállapítását pedig a szabad királyi városokban a tanácsra bízta.⁷ Ennek alapján már az 1848-as választásokon is városrészek szerint határolták el a választókerületeket. Budán az egyik választókerületben a Vár, a Tabán és Krisztinaváros, míg a másikban a Víziváros és az Országút választói voksolhattak. Pesten pedig – ahol a tanács 1848. május 22-én határozott erről⁸ – az öt városrész (Belváros, Lipótváros, Terézváros, Józsefváros és Ferencváros) alkotott egy-egy önálló választókerületet. Óbuda ekkor Pest vármegye szentendrei választókerületéhez tartozott, csak a városegyesítéskor csatolták ideiglenesen,⁹ majd az 1875. évi II. törvényben¹⁰ is megerősítve a budai II. (vízivárosi) választókerülethez. (Egyébként az eredetileg szintén a szentendrei választókerülethez tartozó Margitsziget is e törvény alapján került a lipótvárosi választókerülethez.) Ezen túlmenően még annyi pontosítás történt a választókerületi beosztásban, hogy az 1865-ös választásoktól kezdve a Kerepesi úttól északra fekvő külterületek

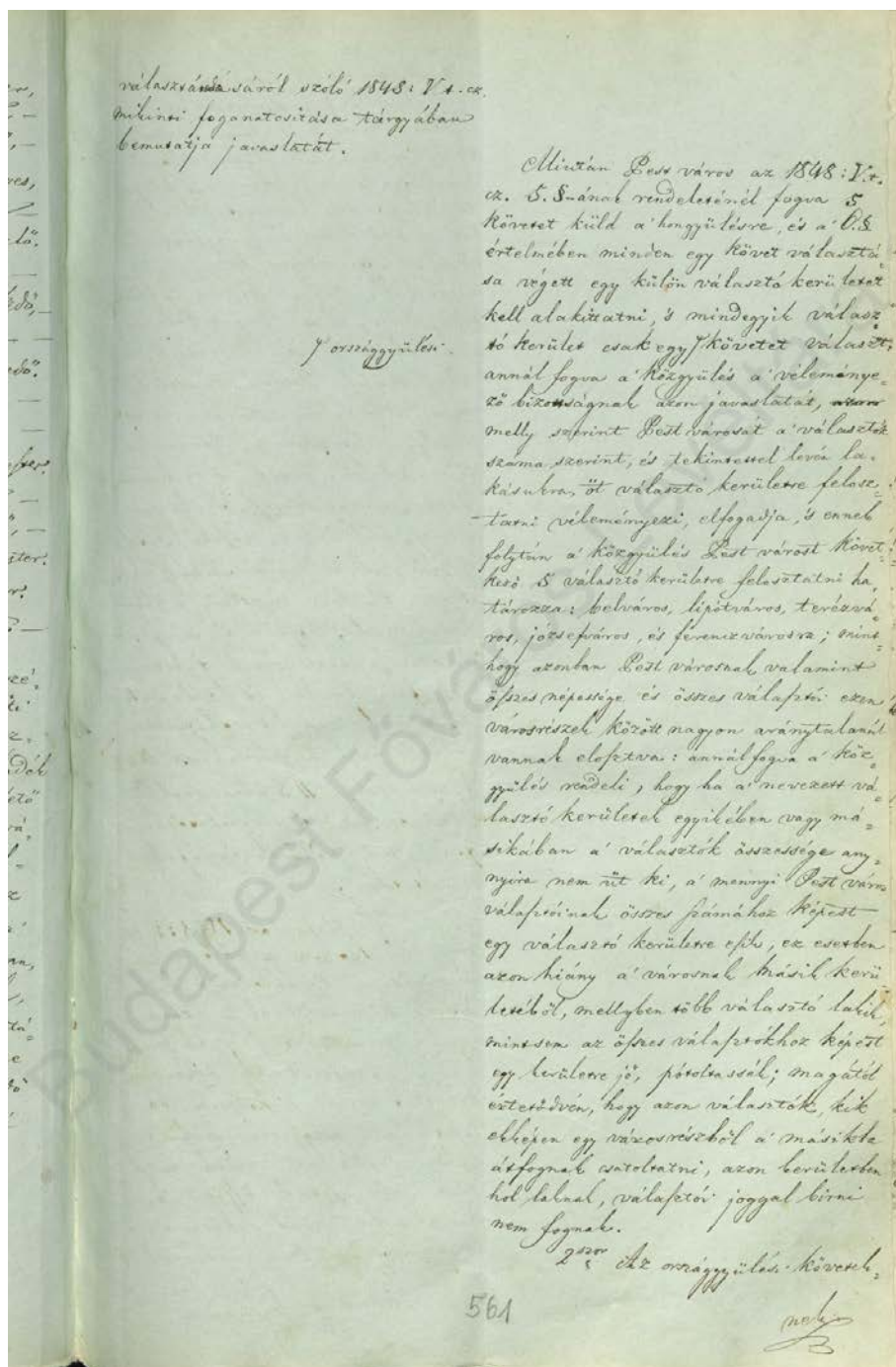
⁷ 1848. évi V. tc. 5. §, 8. §.

⁸ BFL IV.1202.a. 367. kötet 361. p.

⁹ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 22 599/1877.

¹⁰ 1875. évi II. tc. 1. §.

választói szabad tetszésük szerint a Lipót- vagy a Terézvárosban, a Kerepesi úttól délre fekvő külterületek választói pedig a József- vagy a Ferencvárosban szavazhattak.¹¹

6. kép. Részlet az 1848. május 22-ei pesti tanácsülés jegyzőkönyvéből, ahol a választókerületi beosztásról határoztak.

([BFL IV.1202.a. 367. kötet 561. p.](#))

Kézenfekvő lett volna, hogy ez a hét választókerület alkossa a közigazgatási kerületeket is az egyesülő fővárosban, főleg mivel nemcsak az országgyűlési képviselők, hanem a törvényhatósági bizottsági tagok megválasztása is a választókerületi beosztás szerint történt.

¹¹ Ruszoly 1999. 220. p.

Már az 1870. évi XLII. törvény az adott törvényhatóságra bízta a törvényhatósági bizottsági választókerületek meghatározását,¹² de az 1872-ben végre megszületett fővárosi törvény is hasonlóképpen rendelkezett, azzal a konkrétabb elvárással, hogy egy választókerületre a törvényhatósági bizottság választott feléből 20 bizottsági tagnál kevesebb és 30-nál több ne essen, és lehetőleg minden kerületből páros számú bizottsági tag kerüljön ki.¹³ Ugyanez a jogszabály írta elő azt is, hogy a létrejövő fővárost több közigazgatási kerületre kell osztani, és ezek lehetőleg essenek egybe a választókerületekkel.¹⁴ Szintén ebben a törvényben hatalmazták fel a három várost a sorozat korábbi cikkeiben már említett 34-es küldöttség kijelölésére (a 34 tagból 20 tagot Pest, 10-et Buda, 4-et pedig Óbuda közgyűlése választhatott meg), amelynek feladata lett – többek között – a választó- és a közigazgatási kerületek számának és területének megállapítása is.¹⁵

Mindennek tudatában állt neki a munkának a 34-es küldöttség kerülethatárok kialakításával 1873. január 9-én megbízott első albizottsága.¹⁶ Amint felállt az albizottság, azt kellett észrevenniük, hogy már az alapelvek tisztázásához is a teljes 34-es küldöttség döntése szükséges, így ezt a kérdést visszautalták eléjük. Az albizottságban ugyanis három lehetőség merült fel az arányos választókerületi elosztást illetően. Az egyik szerint a választókerületeket a meglévő országgyűlési választói névjegyzékek alapján kellene meghatározni, „*ez levén az egyedüli helyes alap annyival inkább, mert új összeírás teljesítésére a bizottság a törvény alapján feljogosítva nincsen, a népesség összessége pedig nem a választókerületek alakításánál, hanem csupán a közigazgatási kerületek beosztásánál lehet irányadó.*” A második álláspont szerint ez aránytalansághoz vezethet, mivel a törvényhatósági bizottsági választójog az országgyűlésihez képest annyival szűkebb, hogy az írni-olvasni tudás is előfeltétele, erről összeírás viszont nem létezik, és a bizottságnak nincs is törvényi felhatalmazása, hogy az írni-olvasni tudókról névjegyzéket készítsen. A harmadik álláspont szerint pedig a választókerületeket a teljes népesség arányához viszonyítva kellene kialakítani, hiszen az országgyűlési választókerületek kialakításánál is ez volna az alapelv, és a megválasztottak nemcsak a választók, hanem az adott terület teljes lakosságának érdekeit képviselik.¹⁷

A 34-es küldöttség 1873. január 20-ai ülésén a felszólalások nyomán rangsorolták a három alapelvet, mégpedig ebben a sorrendben:¹⁸

1. a teljes népességszám alapján való arányos felosztás;
2. az írni-olvasni tudó országgyűlési választók összeírása alapján való arányos felosztás;
3. az országgyűlési választók 1872. évi összeírása alapján való arányos felosztás.

Mégis, praktikus okokból a 3. helyre rangsorolt alapelvet választották, és úgy határoztak, hogy „*miután az 1872-ben összeírt választók száma Pesten a 10 000-t, Budán és Óbudán pedig az 5000-et meghaladja, ezért 9 választókerület alakíttassék, ebből 3 Buda és Óbuda, 6 pedig Pestre essen.*”¹⁹

A 34-es küldöttség első albizottságának tehát e határozatot figyelembe véve kellett javaslatot tennie a kerülethatárok kialakítására. Ezzel viszont eldőlt, hogy az országgyűlési és

¹² 1870. évi XLII. tc. 25. §.

¹³ 1872. évi XXXVI. tc. 26. §.

¹⁴ 1872. évi XXXVI. tc. 82. §.

¹⁵ 1872. évi XXXVI. tc. 134. §.

¹⁶ 1873. január 9. Albizottsági javaslat a harmincnégyes küldöttség működését illetőleg. Gárdonyi 1913. 311. p.

¹⁷ 1873. január 17. A harmincnégyes bizottság első albizottságának ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 316. p.

¹⁸ 1873. január 20. A harmincnégyes küldöttség ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 318. p.

¹⁹ 1873. január 20. A harmincnégyes küldöttség ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 319. p.

a helyhatósági választókerületek száma eltérő lesz, hiszen az országgyűlésbe az új főváros még továbbra is csak hét képviselőt küldhetett. 1873. január 24-én az albizottság a teljes lakosságszám és az országgyűlési választók 1872. évi létszáma alapján a következő választókerületi beosztást indítványozta:

„I-ső kerület: Vár, Tabán, Krisztinaváros. A Duna mentén a Lánchíd és Alagútig, a krisztinavárosi oldalon a Bécsikapu utca [ma Batthyány utca] nyugati része, a Városmajor utca bal felére eső házakkal s a vám felé a vízivárosi temető háta mögött a szőlőkön át a Zugligetig vezető út balfelével fel a Svábhegyig, úgy hogy a Svábhegy a Disznófőig ezen kerületbe tartozik. A temető háta mögött a Fácánhoz vezető út lévén a határvonal.

II-ik kerület: Víziváros, Országút. A Duna mentén felfelé a Lánchíd, illetve az Alagúttól felfelé a Lukácsfürdőig (ezt beszámítva), a krisztinavárosi részen a Városmajor utca jobb oldalára eső házcsoporthal s a vám felé a vízivárosi temető háta mögött a szőlőkön át a Svábhegyre vezető hegyi út jobb felével, ideértve a Disznófőt és a jobbra eső Lipótmezőt.

III-ik kerület: Újlak Óbudával beleértve a Császárfürdőt.

IV-ik kerület: Belváros eddigi területével.

V-ik kerület: Lipótváros, eddigi bel- és külterületével és Margitszigettel.

VI-ik kerület: a Terézvárosnak a Király utca, Városligeti fasor, Körönd melletti út [ma Dvořák sétány – Zichy Mihály út] és Erzsébet út [ma Erzsébet királyné útja] által a határig szétválasztott bal fele (északi rész), az ideeső külsőségekkel.

VII-ik kerület: a Terézvárosnak a Király utca, Városligeti fasor, Körönd melletti út [ma Dvořák sétány – Zichy Mihály út] és Erzsébet út [ma Erzsébet királyné útja] által a határig szétválasztott jobb fele, a Kerepesi út nyugati vonaláig eső ún. Rákospalvával stb. külsőségekkel (déli rész).

VIII-ik kerület: Józsefváros a külsőségekkel és Kőbányával és a hozzacsatolt új sertéskereskedő-teleppel.

IX-ik kerület: Ferencváros, hozzávéve a Józsefvárosból a Stáció utca [ma Baross utca] és Üllői út között fekvő házcsoporthat (Németh Samu sarokházától) és a Kőbányába vezető út jobb oldalán fekvő házakat az út mentén levő hidig, a külsőségekkel.”²⁰

A Terézváros kettéválasztását a terület nagysága és a népesség sűrűsége indokolta, a Ferencvároshoz pedig azért terveztek néhány józsefvárosi háztömböt odacsatolni, mert különben a Ferencváros választóiból nem került volna ki a fővárosi törvény 26. §-ában megkívánt 20 bizottsági tag. Emellett azt is javasolta az albizottság, hogy a közigazgatási kerületek essenek egybe az itt javasolt választókerületekkel.²¹

²⁰ 1873. január 24. A harmincnégyes küldöttség első albizottságának ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 321–322. p.

²¹ 1873. január 24. A harmincnégyes küldöttség első albizottságának ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 322. p.

7. kép. A Fácán vendéglő a Disznófőtől nézve a századfordulón Klösz György fotóján.
Valahol itt húzódott az I. és a II. kerület tervezett határa.
([BFL XV.19.d.1.05.140](#))

Ezt a javaslatot 1873. február 7-én vitatta meg a 34-es küldöttség. E vitában már tetten érhető az egyes városrészek lokális identitással rendelkező lakóinak ellenkezése a városrészek önkényes szétszabdálása miatt. Egyrészt elfogadták [Ország Sándornak](#) a budai bizottsági tagok nevében tett módosító indítványát, amely az I. és a II. kerület határait valamivel délebbre helyezte volna át, így a Bécsikapu utca [ma Batthyány utca] nyugati oldalától a Bors-féle rét és a Vérmező közt vezető út, a Kékgyólyó utca, majd a Svábhegy és a Mártonhegy között a külső határig vezető út lett a javasolt határ a két kerület között. Másrészt [Steiger Gyula](#) javaslatára a testület elfogadta, hogy Kőbánya a Ferencvárossal válasszon együtt, így a VIII. választókerület az egész Józsefváros legyen a külterületeivel, míg a IX. választókerület Ferencváros a külterületeivel, továbbá Kőbánya az új sertéskereskedő-teleppel. A javaslatot ezekkel a módosításokkal egyhangúan fogadta el a küldöttség.²² A 34-es küldöttség szintén ellenszavazat nélkül fogadta el azt is, hogy a felállítandó közigazgatási kerületek határai egybeessenek ezekkel a választókerületekkel, kivéve azt, hogy közigazgatásilag Kőbánya ne a IX., hanem a közelebb fekvő VIII. kerülethez tartozzon – mivel, amint az ülés elején a küldöttség leszögezte, a közigazgatási és a választókerületek területi egybeesését „habár a törvény utasítása szerint a maga részéről is kívánatosnak tartja, de azt mégis okvetlenül szükségesnek nem tartja.”²³

A városrészi érdekérvényesítés azonban nem állt meg itt. 1873. március 6-án krisztinavárosi polgárok intéztek beadványt a közgyűléshez, melyben a Krisztinaváros közigazgatási szétszedése ellen tiltakoztak, és az egész városrész I. kerületnél maradásáért

²² 1873. február 7. A harmincnégyes küldöttség ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 327. p.

²³ 1873. február 7. A harmincnégyes küldöttség ülési jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 327–328. p.

szálltak síkra.²⁴ Érveik között szerepelt, hogy az elcsatolni kívánt rész nem függ össze topográfiailag a II. kerülettel, sőt távol esik attól, a határvonal ráadásul egy elhanyagolt mellékút lenne; az I. kerületnek eddig is kevesebb választója volt, mint a II.-nak; azt javasolták továbbá, hogy a szintén indokolatlanul kettéosztott Halászfőváros (a Vízfőváros déli, a Várhegy és a Duna közé egyre inkább beszoruló része) maradjon inkább teljes egészében a II. kerületnél. De fontos érvként merült fel az is, hogy a városrész lakói egy közösséget alkotnak:

„De nem utolsó körülmény végre az is, hogy a Krisztinaváros lakóiban az összetartozás eszméje társadalmi és adminisztratív tekintetekben sok időtől fogva hatalmasan kifejtett és megszilárdult, úgy hogy ezen szétszakítást megnyugvás és meglepéssel alig nézhetné s egy erkölcsi érzeten alapuló összetartozási eszméjéről csak a körülmények legégetőbb követelményeinek befolyása alatt tudna lemondani.”²⁵

Kőbányai polgárok egy csoportja pedig folyamodványt terjesztett elő a városegysítést menedzselő [Havas Ignác](#)nak, hogy a még nem eléggé népes (és emiatt önálló választókerület létrehozására semmiképpen sem alkalmas), korábban önálló külvárosnak sem tekintett, de ígéretes fejlődés előtt álló Kőbánya önálló közigazgatási kerületet alkothasson.²⁶

1873. március 20-án Buda, Pest és Óbuda közös közgyűlése tárgyalta a 34-es bizottság javaslatát. A lokális érdekek győzelmét jelzi, hogy mind a krisztinavárosi, mind a kőbányai folyamodvány érveit elfogadták az ülésen, így a korábbi városrészhatárok lettek a kerülethatárok, Kőbánya esetében pedig, amely kivételesen még a Józsefváros külterületeit is megszerezte, a következő indoklással hagyták jóvá az új kerület felállítását:

„[...] tekintettel a Kőbányán összpontosult országos sertéskereskedelem érdekeire és arra, hogy az ország minden irányából vezető vaspályák hálózata Kőbányán összpontosul, melyeken érkező nagyszámú idegen kereskedők és utasok a hatósági közegek gyors intézkedését igénybevenni felette gyakran kénytelenítvék; tekintettel továbbá a Kőbányán telepített számos nagyszerű gyártelepek által foglalkoztatott munkások nagy számára s ezzel egyetemben arra, hogy a főváros általános szabályozási tervének megállapításakor Kőbánya és környéke gyárvárosi területté határozottat; tekintettel végre azon körülményre, hogy az elsorolt elemek kellő figyelembe vételével a hatóságnak gondoskodnia kötelessége arról, hogy a hatósági közegek intézkedése az azt igénybe venni kívánóknak gyorsan és helyben kieszközölhető legyen, mely cél Kőbányának a VIII. kerületet képező Józsefvároshoz leendő csatolása által az érintett elemek nagy hátránya nélkül elérhető alig volna, mindezen tekinteteknél fogva míg egy részre kijelenti a közgyűlés, hogy az elsorolt indokokat Kőbányára nézve egy külön választókerület kihasználása iránt elfogadhatónak nem tartja, kijelenti másrésztől azt, hogy Kőbányára nézve ugyanazon indokoknál fogva egy külön közigazgatási kerület felállítását szükségesnek ismeri.”²⁷

²⁴ Lásd még: Nagy 2022.

²⁵ 1873. március 6. A krisztinavárosi polgárok folyamodványa a közgyűléshez. Gárdonyi 1913. 377. p.

²⁶ 1873. március 20. előtt. Kőbánya polgárainak folyamodványa Havas Ignác kir. biztoshoz. Gárdonyi 1913. 392–394. p. Jelen sorozatban Kőbányával Herédi Attila cikke külön is foglalkozik majd.

²⁷ Az 1873. évi március hava 20-án Budapesten délelőtt 9 órakor a városi redoute termében Buda-Pest és Ó-buda képviselőtestülete által megtartott közös közgyűlés jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 398. p.

Az ekkor felállított (és az 1920-as évekig, a Csepel-sziget északi csücskének fővárosához csatolásáig változatlan területi kiterjedéssel fennállt) közigazgatási kerületek határait tehát a következőképpen határozta meg a közös közgyűlés:

„I. kerület. Vár, Tabán, Krisztinaváros eddigi belterületeikkel, utóbbi az eddig is hozzátartozott külsőségekkel. II. kerület. Víziváros a Halászfárossal együtt, az Országút eddigi belterületével és a hozzátartozott külsőségekkel. III. kerület. Újlak Óbudával, beleértve a Császárfürdőt. IV. kerület. Belváros eddigi belterületeivel. V. kerület. Lipótváros eddigi bel- és külterületeivel és a Margitszigettel. VI. kerület. A Terézvárosnak a Király utca, Városligeti fasor, Körönd melletti út [ma Dvořák sétány – Zichy Mihály út], Erzsébet út [ma Erzsébet királyné útja] által szétválasztott bal vagyis északi része az ide eső külsőségekkel. VII. kerület. A Terézvárosnak a Király utca, Városligeti fasor, Körönd melletti út [ma Dvořák sétány – Zichy Mihály út], Erzsébet út [ma Erzsébet királyné útja] által a határig szétválasztott jobbfele, a Kerepesi út nyugati vonaláig eső Rákosfalvával s a többi külsőségekkel. VIII. kerület. Józsefváros eddigi belterülete. IX. kerület. Ferencváros az Üllői út jobboldala és az alsó Dunapart közt fekvő külsőségekkel. X. kerület. Kőbánya a józsefvárosi külterülettel, a kerepesi és üllői országutak között.”²⁸

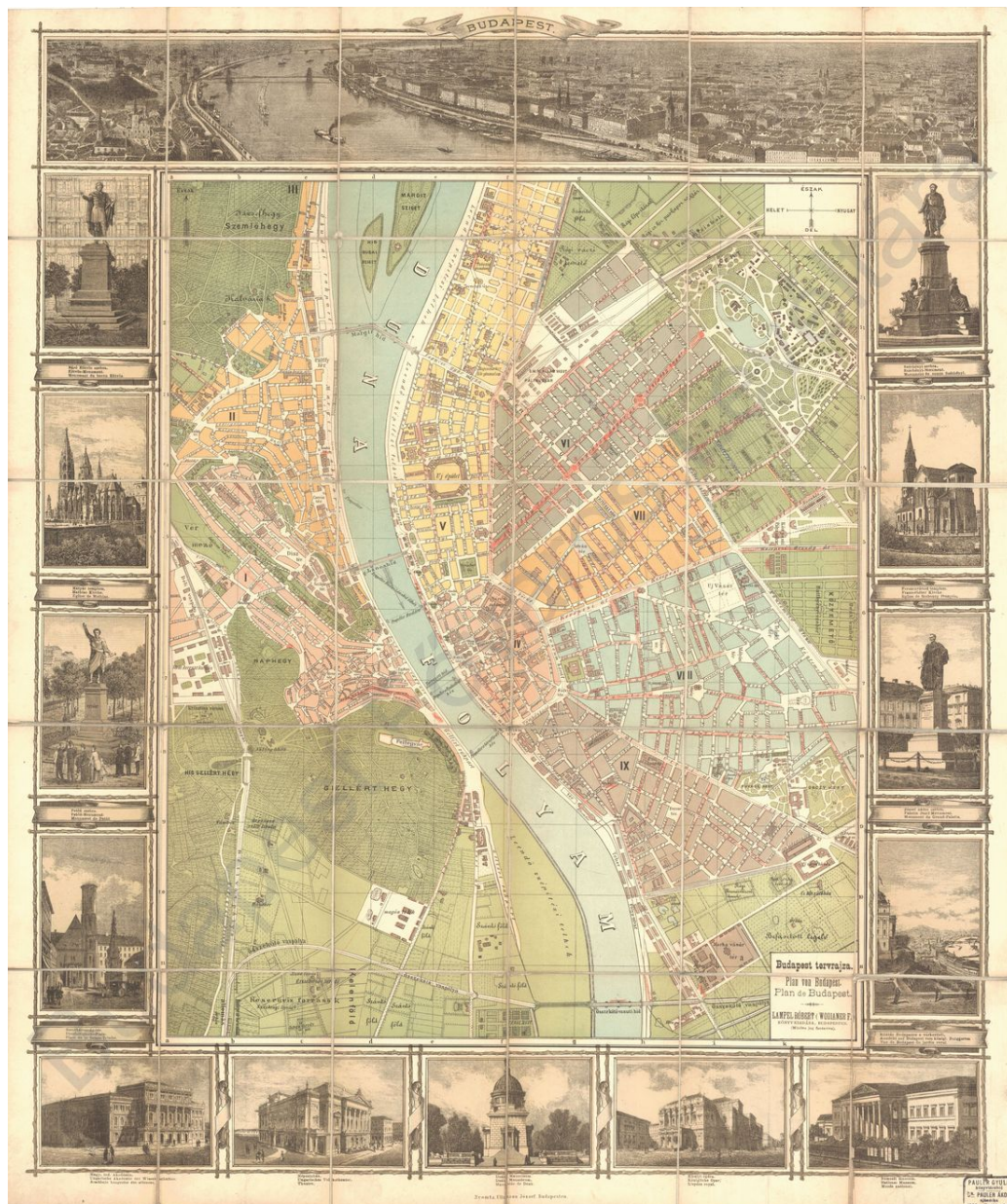

8. kép. A városligeti Körönd a századfordulón Klösz György fotóján. Itt ma a Néprajzi Múzeum és az 1956-os emlékmű áll.

([BFL XV.19.d.1.07.136](#))

²⁸ Uo. 398–399. p.

A választókerületeket pedig ugyanezekkel a határokkal állapították meg, kivéve azt, hogy a X. közigazgatási kerület választóinak a IX. választókerületben kellett voksolniuk. A belügyminiszter március 23-án kelt 11.187. számú, Havas Ignác miniszteri biztoshoz intézett rendelete hagyta jóvá a közös közgyűlésnek a választókerületekről és a közigazgatási kerületekről szóló határozatát, amely ezzel jogerőre emelkedett.²⁹

9. kép. A végleges kerületbeosztás 1885-ből.
([BFL XV.16.e.251/cop01](#))

A kerülethatárok megállapítása után a kerületi elöljáróságok jogköreinek megállapítása következett. Míg korábban felmerült, hogy mind a kerületi elöljárót, mind az esküdteket a

²⁹ Az 1873. április 7-én Budapesten délelőtti 9 órakor a városi redoute termében Buda-Pest és Ó-Buda képviselőtestülete által megtartott közös gyűlés jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 411. p.

választók válasszák meg,³⁰ az 1873. április 8-án tartott közös közgyűlés úgy határozott, hogy a kerületi előljárókat és a kerületi jegyzőket a törvényhatósági bizottság jelölje ki, és csak a kerületenként a népesség és a feladatok mennyisége alapján meghatározott létszámú esküdtek személyéről döntsenek a választók.³¹ Ezzel tulajdonképpen fennmaradt a korábbi külvárosi bíró intézménye, aki ugyanúgy érdemi hatáskör nélkül, és nem a helyi lakosság által megválasztva intézhette a kerület lakóinak apró-cseprő ügyeit. Az előljáróság hatásköre ugyanis igen csekély lett, mindössze javaslatokat tehettek a Tanácsnak, önkormányzatiságról a legkisebb mértékben sem beszélhetünk. Leginkább rendészeti típusú, kis megbecsültségű, de sok munkát igénylő feladatokat bízta az előljáróságok vezetőire és az esküdtekre, akik tiszteletdíjas polgárok voltak, és nem igazán érezték magukhoz méltónak ezt a fajta megbízatást. Ez a kevésbé professzionális rendszer már a városegyesítés előtti időkben is nagyon anakronisztikus volt, és a későbbiekben sem növelte a kerületi igazgatás hatékonyságát.³²

A fővárosi törvény szerint a kerületi előljáróságok feladata volt a törvényhatóság rendeleteinek közhírré tétele, a katonai beszállások intézése, a közsegélyezésre szoruló fővárosi szegények és árvák ápolásáról és neveltetéséről való gondoskodás, a szegénységi és erkölcsi bizonyítványok kiállítása, a községi vagyon feletti őrökös, továbbá a népösszeírási, újoncozási, adóügyi és gyámhatósági ügyekben a Tanácsnak segédkezni, a köztisztasági, közegészségügyi, cselédügyi, tűzoltósági, építési és minden további helyhatósági szabályok megtartására felügyelni, valamint elsőfokú iparhatóságként működni.³³ Emellett a közgyűlés további feladatokat is az előljáróságokra testált:

„a) elsőfokú fenyítő hatóság mindazon rendőri természetű ügyekben, melyek sem a bíróságnak, sem az államrendőrségnek, sem egyéb hatóságoknak fenntartva nincsenek;

b) az árva- és gyámhatósági ügyekben mindazon előzetes intézkedések, tárgyalások, vagyonbecslések, helyszíni vizsgálatok stb. megtétele, melyek az ügy érdemleges tanácsi elintézésére szükségesek; különösen pedig: halálesetek felvétele [...]; ideiglenes biztosítások megtétele és ideiglenes gondnokok kirendelése [...]; a gyámok, továbbá gyámoltak és vagyonuk szemmel tartása és ezirányban felmerülő panaszok felvétele, megvizsgálása és bejelentése;

c) a kerületben a város költségén foganatosítandó munkák, középítkezések mint p. o. csatornázások, kövezések, útépítések, javítások kivitele felett az ellenőrködés és felügyelet, a vállalkozók munkáinak felülvizsgálása (Collaudirung) és átvétele, számlák és keresetkimutatások ellenjegyzése, az e részben minden esetben a tanács által kiadott utasítás körén belül;

d) a kerületben létező jótékony intézetek gyakori meglátogatása és a tapasztalt hiányoknak – amennyire lehetséges – saját hatáskörében elintézése;

e) a jótékony adakozások kezdeményezése és gyűjtése.”³⁴

³⁰ [Vörös 1978. 262. p.](#); 1869. október 16. Királyi Pál képviselő indítványa a városi ügykezelés reformja tárgyában. Gárdonyi 1913. 23. p.; 1869. október 31. Gerlőczy Károly tanácsnok törvénytervezete Pestváros hatósági szervezetének újjáalakítása tárgyában. Gárdonyi 1913. 33. p.

³¹ Az 1873. április 8-án Budapesten délelőtti 9 órakor a városi redoute termében Buda-Pest és Ó-Buda képviselőtestülete által folytatólag tartott közös gyűlés jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 433. p.

³² [Sipos 1996. 44. p.](#); [Horváth 2010. 227–253. p.](#)

³³ [1872. évi XXXVI. tc. 83–85. §.](#)

³⁴ Az 1873. április 8-án Budapesten délelőtti 9 órakor a városi redoute termében Buda-Pest és Ó-Buda képviselőtestülete által folytatólag tartott közös gyűlés jegyzőkönyve. Gárdonyi 1913. 431–432. p.

Az előljárásságok működési zavarait majd csak az 1893-as előljárássági törvény próbálta meg enyhíteni, de kerületi önkormányzatok még ekkor sem álltak fel.³⁵

Epilógus

Mint láttuk, 1873-ban létrejöttek a fővárosi közigazgatási kerületek, és megállapították a helyhatósági választókerületek határait is. Az országgyűlési választókerületek azonban nem estek egybe ezekkel, és egyre kevésbé voltak arányosak a növekvő fővárosi népesség és választópolgárság országos súlyával. Így amikor a képviselők létszáma az 1876-os meggyerendezés következtében két fővel csökkent volna, az a döntés született az országgyűlésben, hogy inkább a fővárosnak adják ezt a két pluszmandátumot.³⁶ Budapesten így újra kellett gondolni a választókerületek határait.

Az 1877. június 13-án és 14-én tartott közgyűlésen az a javaslat született, hogy az országgyűlési választókerületek a főváros helyhatósági választókerületek szerinti felosztásához igazodjanak, így a két kerületre osztott Terézváros, illetve a budai oldalon a korábban egy országgyűlési választókerületet alkotó II. és III. kerület küldjön saját képviselőt a parlamentbe.³⁷ Az ezt 1877. június 8-án elutasító belügyminiszteri leirat olyan új választókerületi beosztás kialakítását igényelte, amelyben arányosabban oszlik el mind a teljes népesség, mind a választópolgárság. A Tanács 1877. június 9-ei ülésén ezért arra utasította [Kőrösi \(Körösy\) Józsefet](#), a fővárosi statisztikai hivatal igazgatóját, hogy dolgozzon ki tervezeteket az arányos választókerületi beosztásra. Kőrösi József gyorsan el is készített három változatot, térképeken is jelölve a választókerületek határait.³⁸ Egyfelől készített egy teljesen egyenlő beosztású, 30–35 ezer fős népességű választókerületeket tartalmazó tervezetet, amely figyelmen kívül hagyta a kerülethatárokat, illetve megtervezett két, a meglévő kerülethatárokat figyelembe vevő választókerületi beosztási javaslatot is. Ez a három javaslat került az 1877. június 13-ai közgyűlés elé, de a Tanács ama javaslatával egyetemben, hogy az előző közgyűlési határozat változtatás nélkül erősíttessék meg. A közgyűlés végül az eredeti határozat fenntartása mellett döntött: a városrészi összetartozás tudata még a belügyminiszteri instrukciókkal is szembement.³⁹ A Belügyminisztérium végül, ha nem is lett meggyőzve, de elfogadta a javaslatot.⁴⁰ A kerületi és városrészi identitás összeolvadását segítette elő, hogy a már 1873-ban kettéosztott Terézváros alsó része, azaz a VII. kerület 1883-tól [Erzsébet királynéről](#) kapott egyedi nevét viseli.⁴¹ Kőbánya pedig – az 1919. április 6-i tanácsválasztást leszámítva – végül az 1920-as nemzetgyűlési választásokon alkotott első önálló választókerületet.⁴²

³⁵ [1893. évi XXXIII. tc.](#)

³⁶ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 18 876/1877, 19 641. jegyzőkönyvi szám; [1877. évi XI. tc.](#)

³⁷ [BFL IV.1403.a. Az 1877. május 30-án és június 1-jén folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 130. p.](#)

³⁸ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 22 599/1877.

³⁹ [BFL IV.1403.a. Az 1877. június 13-án és 14-én folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 143–144. p.](#)

⁴⁰ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 22 599/1877. Az új választókerületi beosztás kialakulását lásd részletesebben: Gerhard 2019. 72–81. p.

⁴¹ [BFL IV.1403.a. Az 1881. december 14-én tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 326 p.](#)

⁴² Szalai 1970. 121. p.

10. kép. Budapest kerületei 1884-ben, a VII. kerület már Erzsébetváros néven.
([BFL XV.16.e.251/79](#))

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1202.a. Pest Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek, 1688–1873.

IV.1403.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1873–1929.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 150. Belügyminisztérium. Általános iratok, 1867–1944.

Nyomtatott források

Gárdonyi 1913.

Gárdonyi Albert (szerk.) 1913: *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye. A negyvenedik évforduló alkalmából kiadja Budapest Székesfőváros közönsége.* Budapest, 1913.

Képviselőházi napló, 1872–1875.

Képviselőházi napló, 1872–1875. 2. kötet, 1872. november 4. – 1872. december 23. Szerk. Nagy Iván. Buda, 1872.

Felhasznált irodalom

- Gerhard 2019.   Gerhard Péter: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban.* Budapest, 2019. (Korall Társadalomtörténeti Monográfiák 10.)
- Horváth 2010.   Horváth J. András: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés éveiben.* Budapest, 2010. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.)
- Nagy 1956.   Nagy Lajos: A Terézváros kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 11 (1956) 97–126. p.
- Nagy 2022.   Nagy János: Buda és a városegyesítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok* 2022/14.
DOI: [11.56045/BLM.2022.14](https://doi.org/10.56045/BLM.2022.14)
- Rózsa 1988.   Rózsa Miklós: Heger Frigyes cukrász működése és cukrászok a kiépülő pesti Lipótvárosban. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 22 (1988) 103–134. p.
- Ruszoly 1999.   Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868.* Budapest, 1999.
- Sipos 1996.   Sipos András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890–1914.* Budapest, 1996. (Várostörténeti tanulmányok 3.)
- Szalai 1970.   Szalai György: *Kőbánya története.* Budapest, 1970.
- Turányi 1963.   Turányi Kornél: A Józsefváros kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 15 (1963) 329–362. p.
- Vörös 1978.   Vörös Károly: Pest-Budától Budapestig 1849–1873. In: *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Szerk. Vörös Károly Budapest, 1978. 117–320. p.

Impresszum
Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3–5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternováczy Bálint,
Dr. V. László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3–5.; 1554 Budapest, Pf. 41.

e-mail: mozaikok@bparchiv.hu

ISSN 2939-6921